

# LI DOR BEHSA PATRONAJÊ *MEM û ZÎNA* EHMEDÊ XANÎ

---

Ayhan TEK

---

Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü

## Özet

### Partonaj İlişkisi Bağlamında Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn* İsimli Eseri

Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn* isimli mesnevisi, Kürt edebiyatının hikâyeli aşk mesnevilerinin ilki ve Kürtçenin en önemli klasik eserlerindendir. Ehmedê Xanî, eseri *Mem û Zîn*'i mesnevi yazma geleneği çerçevesinde yazmıştır. Ancak *Mem û Zîn*'i Türkçe ve Farsça mesnevilerden ayıran birtakım özellikleri vardır. Bunlardan belki de en önemlisi, *Mem û Zîn* ilk Kürt mesnevisi olsa da, müellifinin patronaj sisteminin farkında olması ve eserini bu sistem çerçevesinde yazmasıdır. Zaten Ehmedê Xanî *Mem û Zîn*'in ilk bölümlerinde klasik şiirin "pazarı"ndan ve sanat, şair, saray ve patronaj ilişkilerinden söz eder. Bu yazıda *Mem û Zîn*'in önemli noktaları üzerinde duracak ve patronaj sisteminin içerisinde Ehmedê Xanî'nin eserinde söyledikleriyle diğer mesnevî şairlerinin söylediklerini karşılaştıracakız.

**Anahtar Sözcükler:** Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Sebeb-i Telif, Patronaj, Mesnevi edebiyatı, Şair ve Patron.

## Abstract

**Analysis of Ehmedê Xanî's Literary Work *Mem û Zîn* in Relation to Patronage Relations.**

Ehmedê Xanî's mattawî *Mem û Zîn* is the first and most remarkable classical sample of narrative mattawîs in Kurdish literature. Ehmedê Xanî wrote *Mem û Zîn* within the framework of traditional mattawî writing. Nonetheless, several features of *Mem û Zîn* function as its distinctive characteristics in compare to Turkish and Persian mattawîs. One of these characteristics, and may be the most significant one, is although *Mem û Zîn* was the very first Kurdish mattawî, the poet was aware of the patronage system and wrote it within the same framework. As a matter of fact, Ehmedî Xanî in first chapters of *Mem û Zîn* talks about the 'market' of classical poetry and arts, and relations between poets, palace and patronage. This article will analyze significant characteristics of *Mem û Zîn*, and comparisons between Ehmedî Xanî's positions in his literary work within the framework of patronage with other mattawî poets will be another part of our topic.

**Keywords:** Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Patronage, Mattawî, Şair ve Patron.

## Kurte

### Li Dor Behsa Patronajê *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî

*Mem û Zîna* Ehmedê Xanî di edebiyata Kurdan de yekemîn mesnewiya evînî û hikayî ye ku ji gelek hêlan ve ew girîngtirîn berhema Kurdî ye. Ehmedê Xanî, li gor şertên nivîsîna mesnewiyan, berhema xwe *Mem û Zînê* dinivîse. Lê ji gelek hêlan ve taybetmendiya ku *Mem û Zînê* ji mesnewiyên Tirkî û Farisî cudatir dîkin hene. Ji wan jî belkî ya herî muhîm ew e ku, *Mem û Zîn* her çend yekemîn mesnewiya Kurdî be jî, di vê mesnewiyê de muellifê wê bi sîstema patronajê hesiyaye. Herwisa Ehmedê Xanî di beşên pêşî yên *Mem û Zînê* de qala bazar û rewaca şî'ra klasîk û têkiliyên huner û şairî û seray û patronajê dike. Em jî di vê nivîsê de dê li ser wan girîngiyên *Mem û Zînê* bisekinin û dê di vê sîstema patronajê de gotinên Ehmedê Xanî ligel gotinên şairên ditir hevber bikin.

**Peyvên Sereke:** Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Sebebê Telîf, Patronaj, mesnewî, *Şair û Patron*.

در پیرامون موضوع پشتیبانی مثنوی مم و  
زین احمد خانی

### چکیده

این اثر اولین مثنوی حکایت در ادبیات کردی است و مهمترین اثر زبان کردی می باشد. این اثر همانند دیگر اشعار ادبیات کلاسیک با قوانین مثنوی نوشته شده است. اما این اثر یک سری تفاوت ها با مثنویهای فارسی و ترکی دارد. مهمترین تفاوت این است که؛ نویسنده آن، سیستم **پشتیبانی** را تمییز کرده است. به همین شکل خانی در بخشهای اول اثر خویش از "بازار" شعر کلاسیک و هنر و روابط بین شاعر، قصر و **پشتیبانی** سخن میگوید. در این نوشته روی نکات مهم این اثر تکیه نموده و سخنان خانی در سیستم **پشتیبانی** را با سخنان دیگر شاعران مقایسه خواهیم کرد.

الكلمات الرئيسية: احمد الخاني, مام و زين, سبب التأليف, الرعاية, الادب المثنوي, الشاعر و صاحب العمل

جامعة موش البارسلان قسم اللغة الكردية و ادابه

### المخلص

ديوان مام و زينلأحمد الخاني هو اول مثنوي الحب شبيه بالقصة و هو اهم عمل في الادب الكردي

كتب احمد الخاني هذا الديوان بقواعد كتابة المثنوي مثل الشعراء الكلاسيكي

لكن هناك عدد من السمات المميزة لديوان مام و زين التي تميزه من المثنويات التركية و الفارسية

و لعل اهم هذه العناصر او المميزات على الرغم من انه اول مثنوي كردي هو الرعاية في نظام دقيق

و مع ذلك يشير احمد الخاني في الاجزاء الاولى من ديوانه الى علاقة  
الشعر الكلاسيكي و علاقته مع الفن و الشاعر و القصر علاقات الرعائية  
في هذه المقالة نركز على النطاق الهامة لهذا الديوان و نقارن بين ما قاله  
الخاني و الشعراء الاخرون في نظام الرعائية  
الكلمات الرئيسية: پشتيانی مم و زين احمد خانی شاعر  
وپشتیبان ادبیات مثنوی

## Destpêk

Ehmedê Xanî (1650-1707) şair û mutesewifê Kurd yê qirna 17ê ye û di edebiyata klasîk de xwedî cihek taybet e ku bi wî, di edebiyata Kurdî de mesnewiyên Kurdî destpê kiriye. Ehmedê Xanî di çarçoveya edebiyata klasîk de wekî şairên hevdemê xwe berhem dane. Lê Ehmedê Xanî rasterast wekî Melayê Cizîrî û Feqiyê Teyran tenê li ser eşqa îlahî û mezmûnên tesewwufî nese kinîye. Wî berhema xwe ya pêşiyê *Nûbihara Biçûkan* jî bo “biçûkê Kurmancan” bi şiklê mesnewiyê nivîsiye. Ew berhem ferhengê menzûm e û Ehmedê Xanî jî bo ku xwendekar û feqiyên li medresê *Qur'anê* xilas dîkin xwe li Erebiyê aşîna bikin, ev ferheng nivîsiye. Li aliyê din ve yekemîn mesnewiya evînî û tehkiyeyî *Mem û Zînê* bi uslûbê orijînal dinivîse ku di vê berhema de, nemaze jî di beşên 5 û 6ê de, gelek xalên girîng hene ku divê di nava teoriyên edebiyata klasîk de li ser wan bîne rawestan.

*Mem û Zîn* jî wekî mesnewiyên Farisî û Tirkî bi şeweyek hazir û bi klîşe û mezmûnên mewcûd hatiye nivîsîn. Lê di vê mesnewiya Kurdî de naverok û îlham û estêfîkek cuda heye. Di mesnewiyên edebiyata şerqê de beşên sebebê telîfan jî bo zêdetir û baştir fêmkirina dewra şairî û mebest û niyeta şairî referansên muhîm didin lêkolîner û xwendevanan. Em jî beriya ku derbasê wan beşên *Mem û Zînê* bibin, pêşiyê divê li ser çend xalên teorîk û meseleya sebebê telîfê bisekinin da ku em bikaribin bi nêrînek berfireh Ehmedê Xanî, berhema wî *Mem û Zînê* û şî'ra wê dewrê bibînin.

## Di Mesnewiyan de Beşên Sebebê Telîfan

Şairên edebiyata klasîk dema dest bi mesnewiyekê bikin li gor usûlên dema xwe û jî ber hessasiyetên dînî û civakî, li gor hiyerarşiyekê pêşiyê jî esmanan ber bi erdî ve, jî pîroz tîran ve ber bi halê xwe yê şairtiyê ve tên. Pêşiyê bi hemd û sena û munacaeta ligel Xweda, silav û

selewatên li ser rûha Pêxember û Xelîfeyên wî tîne û paşî jî şair medha siltan û beg û padîshahekê dîkin. Li gor vê hiyerarşiyê şair, beriya ku dest bi hikayeta xwe bike beşek bi navê “Sebebê Telîfa Nezmê” dinivîse ku di vê beşê de gotinên xwe yê “şexsî”, dengê xwe yê “ferdî” digehîne xwendevanî. Wekî me li jorî jî gotî ji bo fêmkirina edebiyata mesnewiyan beşên sebebê telîfan gelek tiştan di xwe de diveşêrin.

Nuran Tezcan di meqaleya xwe de wisa behsa girîngiya sebebê telîfan dîke:

Ji bo jinûve tehlîlkirina tarîxa edebiyatê sebebê telîf divê bi dîqet bêne xwendin. Sebebê telîf herçend ji metnê eslî yê mesnewiyan cudatir bin jî, ew parçeyek in ji edebiyata klasîk. Şair-nivîskar li gor qaîdeyên edebiyata klasîk bi uslûbek vehênî bi xwendevan dide zanîn ka wî çima û çawa ew berhem nivîsiye. Şair wan vehonandinan bi şiklek “klîşe” pêşkêş dîkin (Tezcan, 2010, s. 50).

Wekî mesnewiyên bi zimanên din hatine nivîsîn, di yê bi zimanê Kurdî hatine nivîsîn de jî ev klîşe û vehonandin heye. Çawa ku şairên Osmaniyan li hember şairên Farisan bi “heceta” nivîsîna bi zimanê xwe/Osmanî di sebebên telîfên xwe de pêşkêş kirî, şairên Kurdan jî eynî tişt bi “hecetekê” pêşkêşî xwendevanên xwe kirine.

Gava em li dor vê meselê li edebiyata Tirkî û ya Farisan vedigerin em dibînin ku heta sedsalên dawî, edebiyata klasîk ya Tirkî di bin tesîra edebiyata Îranê de ye. Hetta mesnewiyên pêşî yê bi zimanê Tirkî adaptasyona mesnewiyên Farisî ne ku şairên Tirkî gelek caran tenê zimanê wan guherandine û ew kirine Tirkî û navê vê adaptasyonê jî di nav mesnewiyên Tirkî yê heta sedsala 17ê gelemperî bi şiklê “rûmiyane came giydirmek” derbas dibe (Tezcan, 2010, s.53). Yanî mesnewî û hikayet eslî xwe li ser bingeheke Farisî hatiye nivîsîn û gava şairên “Rûm”ê jî wan derbasê çand û edebiyata xwe dîkin, wan bi kincên Tirkî dipêçin.

Şairên Osmanî dixwastin xwe wekî meşhûrtirîn şairên Farisan bibînin û ji ber wê teqlîda şairên wekî Mela Camî û Nizamî dikirin. Ew teqlîd geh bi şiklê şîweya nivîsîna mesnewiyan bû, geh bi hîlbijartina mijar û hikayetê bû û geh jî bi ya herduyan ve bû. Her dîsa divê bête gotin ku ew teqlîd hemû caran ne wekî adaptasyonê be jî mezmûn û klîşeyên helbestê ji mesnewiyên Farisî bûn.

Şairên Tirkî-ziman pêşiyê mesnewiyên Farisî yê wekî *Ferhad û Şîrîn*, *Leyla û Mecnûn* û *Wamîq û ‘Ezra* derbasê zimanê xwe kirine, paşî

jî gava ew mesnewî gelek belav bûn êdî ketine dûv mesnewî û hikayetên nû. Hingî jî her dîsa ji edebiyata Farisî wekî *Cemşîd û Xurşîd* mesnewiyek/hikayetek nû dinivîsin ku li gor wan êdî mesnewiyên din kevin bûne û divê berhemên *nû-reste* bêne nivîsîn.

Îddiaya şairên ku digotin “em dikarin wekî Nizamî binivîsin” dewam dikir û piştî *Xusrew û Şirîna* Şeyhî (1431) Hamdullah Hamdî jî bi *Leyla û Mecnûna* (1503) xwe ve de’waya “Nizamîyê-dîger” dike:

Pes itdûm fîkr k’uram ben mu’allel  
Nizâmî Hamsesi deryâsına el

Onunla mûnis olup nice günler  
Harâm itdi gözûme hâbı dünler<sup>1</sup> (Tezcan, 2010, s. 52).

Li vir Nuran Tezcan ji Hamdullah Hamdî mîna keke din tîne ku ew jî ji bo fêmkirina *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî girîng e. Lewra gotinên Ehmedê Xanî ên di sebebê telîfa *Mem û Zînê* de gelek dişibine gotinên Hamdullah Hamdî yê ku dused sal beriya Xanî jiyaye. Lê em pêşiyê gotinên Hamdullah Hamdî bibîbin:

Dakâyıktan şu resm ile eser bul  
Ki nazm içre Nizâmî-i dîger ol

Çıkar şî’r içre bir vech ile nâmı  
K’ide tahsîn sözüne Monla Câmî

Kopar bağ-ı sühanda bir nevâyı  
K’ışitse aferîn ide Nevâyî<sup>2</sup> (Tezcan, 2010, s. 52).

---

<sup>1</sup> tercumeya beytên Tirkî:

Ez ê naqîs, ku min fîkr kir paşî  
Xwe bigihînim deryaya Xemseya Nîzamî

Li gel wî bibûm heval bo çend rojan  
Hera m kir li çavên min xewnên şevan

<sup>2</sup> Tercume:

Ji deqaiqê bi vî şiklî peyda ke eser  
Ku di nezmê de bibî Nîzamîyê dîger

Derêxe bi şeweyekê ji şî’rê navî  
Da ku pesnê gotina te ke Mela Camî

Li baxê suxenê bilind ke yek newayî  
Gava ku bihîst “aferîn” bêje Nevayî

Gava em li *Mem û Zîna* Ehmedê Xanî dizivirin em dibînin ku çawa Hamdullah Hamdî bi nivîsîna mesnewiya xwe ve xwestiye bibe xwestivîyê tehsîn û aferîna Mela Camî û ya şair Newayî, herwisa Xanî jî xwestiye bi *Mem û Zîna* xwe ve balê bikêşite ser Mela Camî û Nizamî. Lê bi şiklek neyînî:

Kes nakete meyerê xwe Camî  
Ranagiritin kesek Nîzamî (Ehmedê Xanî, 2010, s. 43).

Lewra helwesta Ehmedê Xanî li hember wan herdu şairên Farisî-nivîs ne wekî ya şairên Tirk e. Li gor wî û di edebiyata ku bi zimanê wî tête nivîsîn de ew şairên ziman-xerîb -ên wekî Camî û Nizamî- ancax dikarin bibine meyer û kesek jî pûtahiyê bi wan nake. Lê ew nayê wê menayê ku bi rastî Ehmedê Xanî, Mela Camî û Nizamî bêqîmet dibîne. Xanî van gotinan di sebebê telîfa mesnewiya xwe de dibêje û di sebebê telîfan de jî “şer û pevçûnên wisa yên di navbera şairan de” formek normal e.

Herwisa li vir divê ew tesbît neyê jibîrkin ku herçend Xanî li hember Camî û Nizamî gotinên “ne-baş” bibêje jî tiştê ku şairên Osmaniyan -ên wekî li jor navê wî borî: Hamdullah Hamdî- kirî, Ehmedê Xanî jî eynî tiştî dike. Ye’nî Xanî hem navê Camî û Nizamî -neyînî jî be-bibîr tîne û şohreta wan yan di nivîsîna mesnewiyê de teslîm dike hem jî wekî şairên Tirk, Xanî jî berevaniya zimanê xwe dike.

Gava em sebebê telîfa Xanî ya di *Mem û Zînê* de binirxînin, em dibînin girîngiya herî zêde derdikeve pêş çavan ew e ku Xanî jî wekî şairên Tirk li hember zimanên din meseleya zimanê Kurdî ji xwe re kiriye mijar û kêşeya sereke. Jixwe di edebiyata Kurdî de ji ber vê mijara *Mem û Zînê* ye ku Xanî li gor şairên din yên Kurd derdikeve pêş. Ya rastî divê li vir ev pirs bê kirin: Gelo eger beriya Ehmedê Xanî, wekî Melayê Cizîrî, Elî Herîrî, Feqiyê Teyran çendhezâr şairên Kurd rabiban û dîwanên wekî yên Melayê Cizîrî nivîsîban dê hingî cihê Ehmedê Xanî yê di edebiyata Kurdî de biguherîba?

Divê em dîsa bersiva vê pirsê li dor edebiyata mesnewiyê bidin. Lewra, eger hezaran şairên Kurd yên wekî Mela û Feqî û hetta yên ji wan jêhatîtir û mezintir rabiban her û her xezel û rubaî û qesîde nivîsîban dîsa jî gotinên li ser Ehmedê Xanî yên mewcûd dê neguherîban. Ji ber ku di edebiyata giştî ya şerqê de qesîde, xezel û rubaî di eynî kontekstê de dihêne nirxandin. Ye’nî di navbera Şêx *Sen’ana* Feqiyê Teyran û ya

Ferîduddîn Ettar û şî'rên Yunus Emre de ferqek eşkere nîne û rengê “millî/avand-garde” û xweser jî nayê dîtin. Anku çi edebiyata Kurdan çi ya Tirkî û çi jî ya Farisan ya klasîk zêde ji hev cuda nînin. Lê referansên cudabûna wan edebiyatan, hem ji aliyê şêl û naverokê ve hem jî ji aliyê sebebê telîfan ve, bi mesnewiyan ve çêbûye. Ji wan jî xala duyem yanî meseleya sebebê telîfan e ku mesnewiyekê hem di nava edebiyata zimanê xwe hem jî di nava edebiyata zimanên cînar de cudatir dike.

Mîsalen herçend zimanê wan cuda bin jî, gava em *Leyla û Mecnûna* Siwadî ligel ya Fuzulî û Nizamî hevber bikin, em dê bibînin ku mezmûn, kêş û estetikên wan mesnewiyan eynî ne. Ye'nî ferq di navbera wan mesnewiyan de nîne. Lê ferq û cudahiya sereke ew e ku di her cur mesnewiyên wisan de sebebê telîfek heye ku şair di vê sebebê telîfa xwe de hem cudahiya di navbera mesnewiyên pêşiya xwe û ya mesnewiya xwe de diyar dike, hem jî sebebê nivîsandina wê mesnewiyê destnîşan dike ku jixwe tiştê girîng jî evder e. Çinku em di mesnewiyan de tenê di sebebê telîfan de dikarin cudahiyekê bibînin û “dengê şair” bibîhizin. Şair bi vê sebebê telîfa xwe dikare ligel xwendevanê xwe bikeve nîqaş yan jî diyalogê. Heke em bi kurtasî bibêjin, di mesnewiyan de jibîlî beşa sebebê telîfan beşek din nîne ku şair xwe ji derveyê daîreya klîşe bibîne û xwe bi dengê xwe îfade bike.

Beriya ku em derbasê sebebê telîfa Xanî û nîrxandina wê bibin, divê em wê jî bibêjin ku di nava mesnewiyên adetî/traditional de tîpên dildar û yarê jî di formek hevbeş de ne. Evîndar û dildara Fuzulî çawa be, ya Melayê Cizîrî jî eynî ye, ya Hafîz û Nizamî çawa be ya Nabî, Nefî û ya Feqîyê Teyran jî eynî ye. Lê gava em li Zîn û Sîtî'yê dinêrin em dibînin ku êdî ew dildar û yarên ne “mûteal” û “ferîşte” ne, belkî “bejin-‘er‘er”, “ferîşte-sifet” in lê ne milyaket in. Di vê qonaxê de belkî êdî em tîpên Zîn û Sîtî'yê ligel dildarên şair Nedîm bînin ber çavê xwe. Lewra çawa dildar û yara Nedîm li kolanên Stenbolê geşt û guzarê dike, li Sedabadê wekî serwî-xîraman digere herwisa Zîn û Sîtî jî êdî ji “esmanê eşqê” hatine xwarê û li Cizîrê û Kurdistanê xwe bi qiyafet û şiklê Kurmancî dixemilînin û geştûguzariya sersalê dikin.

Ehmedê Xanî bi *Mem û Zîna* xwe ve ji bo mesnewî û şî'ra Kurdî êdî mekanekê ‘eyan dike û êdî welatê dildar û yaran ne cihek “ruhanî” û “xeyalî” ye. Di edebiyata Tirkî de gava em vê meselê bi tebîra “mahallîleşme”yê diînine ber çavan, em dibînin heta ku ew “mahallîleşme” pêkhatî gelek mesnewiyên tercûme û Farisî-wer hatine nivîsîn û çend sedsal borîne ku paşî ziman û mekanek Osmanî li mesnewiyên Tirkî hakim bûye. Lê tiştê ji bo edebiyata Kurdî gelek girîng ew e ku beriya Ehmedê Xanî kesekê mesnewî nenivîsiye û wî jî ne wekî



şairên Tirkan kiriye. Wî bi mesnewiyên xwe yên ku ewiltirîn mesnewiyên Kurdî ne -*Nûbihara Biçûkan û Mem û Zîn*- li hember Farisî û zimanên din hem bingeha helwestek “avand-garde”ane daneye hem jî eşq û naveroka edebiyata Kurdî ya klasîk lokalîze kiriye û rengê “mehellî” daye şî’ra Kurdî.

### Di Konteksta Şair û Patronê de Mem û Zîn

M. Emin Bozarslan gava ku *Mem û Zîn* tercumeyê Tirkî kirî û di sala 1968ê de çapkirî, beşa pêşiya beşa sebebê telifê bi şiklê “Derdê Me/Derdimiz” bi navkiribû (Ehmedê Xanî, 1990, s. 52-53). Helbet mebesta Bozarslan jî wê, derdên milletê Kurd bû. Yanî bi niyetek milletperwerî û Kurdewariyê... Lê eger em di wê beşê û ya sebebê telifê de tenê wan tiştan bibînin û ji bo tiştên din yên muhtemel bêne dîtin em çavê xwe bigrin, hingî dê gelek meseleyên di vê çerçoveyê de ne bêne îhmalkirin. Ew çerçove jî ew e ku divê Ehmedê Xanî ligel van girîngiyên xwe û *Mem û Zînê* ve li gor tehlîl û şîroveyên ilmî û zanistî bête nîrxandin.

Ahmet Hamdi Tanpınar di destpêka berhema xwe *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*’yê de li ser şîira klasîk û bingehe wê tehlîlek gelek muhîm dike û tîkiliyên di navbera şair û siltan û şî’r û dildaran de bi “îstîareya serayê” diîne ziman. Li gor Tanpınarî şî’ra klasîk li ser çend esasan hatiye avakirin û ew esas jî esasên serayê ne:

[S]eray û her tiştên di serayê de ne îlham û feyza xwe ji siltan digirin û li dor wî dizivirin. Her tişt li gor nêzîkbûna siltan mu’teber û pîroz e. Çinku di serayekê de her tişt li gor îradeya siltan ye’nî bi hêza siltan ya Xwedayî musbet û rast e. Siltanê ku li rûyê erdê siya Xweda ye çawa jiyana menewî tenzîm dike herwisa jiyana rojane jî tenzîm dike. Temamê tebîet û eşya û sazî li gor hiyerarşîya temsîliyeta wî hatiye sazîkirin. Eşq, jiyana zihnî, heywanat û nebatat, nizama kozmîk, hebûn, hetta adem (lewra bi menaya mirin û axretê *seray, seraya ademî* heye) temamê mefhûman, wucûdê insanî ew hemû *seray* in. Her yekê siltanek heye. Di temamê edebiyatên Qirnê Navîn û Ronesansê û sîstemên xeyalî de ew siltanet gelek caran dişibîne hev. Di nava heywanan de yê herî xwedî hêz û bi ihtîşam şêr e û di nava kulîlkan de jî ya herî mu’teber gul e. Li muqabilê wê, di edebiyatên Ewrûpî yên Qirnê Navîn û Ronesansê de darên siltenetê çawa gurgan û berû (gürgen ve meşe) bin, di edebiyata

me de jî dara çinarê muhteşemtirîn dar e. Herçend temsîla hukumdarî nebe jî temsîla şêx û murşîdî ye dara çinarê.

Herwisa eşq jî bi vî şiklî ye û yar û dildar dişibe hukumdarî. Lewra ew dildar hukumdarê/a alema dilî ye. Di vê sîstemê de roj temsîla taybetmendiye hukumdarî/dildarê dike.

Yanî xeyalên edebiyata me yên li dor eşqê vê sîstemê derdixe pêş û kirinên yarê kirinên siltanî ne. Ew lutf û kereman ihsan dike. Lê eger bixwaze ji wan lutfan mehrûm dike, hetta cewr û cefayê dike. Di serayê de gelek kes hene ku dixwazin wisa bibine namzedê xweştivîya siltanî. Her wisa li dor dildarê jî reqîb hene. Aşiq wekî kesek ji ehlê serayê, ligel wan reqîban mucadelê dike (Tanpınar, 1997: 22-24).

Helbet Tanpınar li ser vê meselê dîrûdirêj disekine û ji bo vê sîstemê behsa *Şehnameya Firdewsî* dike û muqayeseya lehengên *Şehnameyê* û jiyana rojane dike. Lê eger em gotinên Tanpınarî li dor *Mem û Zînê* û sîstema wê ya eşqê binirxînin em dê bibînin ku eşqa Ehmedê Xanî jî li dor wê “îstiareya serayê” tete gotin. Lewra di *Mem û Zînê* de jî Zîn hukumdara dilê Memo ye, eşqa Memo temsîla vîna Xwedayî ye ku ji ber wê Xanî wisleta Zînê û Memo wekî şeba arûsê tewsîf dike. Belê her tiştê ku li dor sîstema serayê ji bo *Mem û Zîna* Xanî jî dibe rasterast munasib be. Lê tiştek gelek muhîm heye ku ji aliyê îlham û sîstema eşqa serayî ya menewî çawa wisa ye, her wisa seraya rojane û ya li ser rûyê erdî bereqsê wê ye. Qe nebe di vê îstiareya jiyana rojane de seraya Xanî û ya şairekî Osmanî ne wekî hev e. Jixwe tam jî li vir meseleya sebebê telîfa Xanî li ber me wekî problemekê derdikeve pêş ku ew xwe û şî’ra Kurdî -belkî eşqa Kurdî jî- ji yên din cudatir dihesibîne.

Li ser wê mijara ku tê gotin, “sebebê telîfa Xanî ji sebebê telîfên mesnewiyên din cudatir e lewra ji *Mem û Zîna* xwe ji bo neteweperweriya milletê Kurd kiriye diyarî” referanseke meşhûr e, lê divê li ser wê tehlîlên kûrtir bêne kirin. Lewra ji bo şairekî mesnewînivîs, neteweperweriyek wekî ya îro mumkin nîne. Belê wekî me ji mînakên li jorî jî dîtî, şairên Seraya Osmaniyan jî berevaniya zimanê Tirkî/Osmanî dikir, nemaze jî piştî sedsala 17ê, wan xwe li ber şairên Farisan rakirin û de’waya mesnewînivîsina ji edebiyata Farisan jêhatîtir kirin. Lê gelo ew rasterast tê wateya neteweperestiyek ya bi normên îro hatî teşkîlkirin?

Wekî Halil İnalçık di kitêba xwe *Şair ve Patron* de dibêje, di dewletên patrimoniyal de çanda dewlementir û çanda mutebertir ya serayê bû. Felsefeya baş, mîmariya baş, zêrîngiriyek baş, edebiyatek baş her û her lazim e nîsbet bi serayê ve ba. Çawa ku ser-zêrîngirê serayê, ser-

mîmarê serayê hebû her wisa şairên siltan û serayê jî hebûn ku bi payeya siltan ew dibûn siltan'uş-şuara. Çawa ku wekî di gelek dewletên patrimoniyal de siltan hakimê her tiştê welat e, şairê ku siltan jê re gotî “serdarê şairan”, ew jî hakimê şî'ra serkeftîtir e. Hetta Halil Înalcık wê “Patronaja Çandê” li Îranê û Asyayê wekî adetek gelek kevn û tarîxî dibîne û dibêje:

Siltanê Osmanî; bi taybetî jî ji bo ku nivîskar, şair û alimên Tirkî û Farisîzan ên li Asyaya-Navîn û Ezerbeycanê bûn bîne payîtextê dewleta xwe amade bû ku gelek fedakariyan bike. Fatih Siltan Mehemed û Beyazidê II. gelek xebitîne ku şair û mutesewwifê meşhûr yê wê demê, Mela Camî ji Îranê bînine Stenbolê (Înalcık, 2003: 11).

Li gor Halil Înalcık ev “Patronaj” ne tenê têkiliyek yek-alî bû, têkiliyek du-alî bû ku ji wê hem siltanan fayde didîtin hem jî hunermend, şair û aliman:

Herwisa zana û hunermendan jî şan û şeref û refaha xwe di seraya hukumdarekî dewlemend de û di lutf û înayeta wî de didît. Patronaj, hîmaye bi vî şiklî du-alî pêkdihat; hem ji serayê re, hem jî bo zana û hunermendê serkeftî re ji bo destxistana şan û şerefê yekane rê ew bû (13).

Ye'nî li ser her tiştî hukmê hukumdarî hebû ku her tişt di siya seltenata wî de rêya jiyanê didît. Bi vî şiklî ji bo şairan jî bazar û piyase û neqd û nîrx û qîmet her siltan û serayê kifş û eyan dikir. Ew zewq û estetîka ku serayê muteber û meqbûl didît ber-rewac bû. Estetîk û qelîte li gor zewqa siltanî dihate tesbîtkirin û ew şî'r û mesnewiya ku ji layê padişahê ve hatibe ecibandin êdî ew dibû “şah-eser” ku şair û edîbên dî diketine teqlîda wê berhemê. Jixwe edetê nazîrenivîsînê jî di vê çarçoveyê de girêdayê wê têkiliya patronajê bû. Dîsa eger em bi gotina Halil Înalcık bibêjin, çawa ku li welatên Ewrûpayê yên dewra Ronensê diketine pey hunera ustadên Îtalî, şairên Osmanî yên wê çaxê jî diketine pey îlham û teqlîda Hafiz, Se'dî, Haqanî, Nizamî, Newayî û Mela Camî (20).

Şairên ku ji serayê yan jî ji meqamê patronajê îltifat didîtin, herwisa ne tenê caîze, diraw û zêr û zîv distandin. Herwisa siltanî mohra xwe li ser mesnewî yan jî qesîdaya wî şairî dida ku ew şair û berhema wî êdî diketine bazarê, hem jî ligel destxistana şohretê ew û berhema wî meqbûl û muteber dibûn. Wekî ku Xanî dibêje, qedr û neqdê wê dihate zanîn:

Rabit ji me jî *cîhanpenahek*  
Peyda bibitin me *padişahek*

*Şîrê hunera me bête danîn*  
*Qedrê qelema me bête zanîn*

Derdê me bibînitin 'elacê  
'Îlmê me bibînitin *rewacê*

Ger dê hebuwa me serferazek  
Sa'hibkeremek *suxennewazek*

*Neqdê me dibûye sikkemeskûk*  
Ned'ma wehe bê *rewac* û meşkûk

Herçendi ku xalis û temîz in  
*Neqdeyni bi sikkeyê 'ezîz in*

Ger dê hebuwa me *padişahek*  
Layiq bidiya Xudê *kulahek*

Te'yîn bibuwa ji bo wî textek  
*Zahir vedibû ji bo me bextek*

'Hasil bibuwa ji bo wî tacek  
*Elbette dibû me jî rewacek* (Ehmedê Xanî 2010, s.36-37).

Li dor wan hemî gotinan gava em li van beytên wê beşa ku Xanî têde pesnên “Taîfeyêd Kurdan” kirî û beşa sebebê telîfa *Mem û Zînê* dinêrin em sembol û îbareyên têkiliya “Patronajê” bi şiklek eşkere dibînin. Em wan beytên dewama wan beytên li jor bînine ber çavên xwe, em jî digehine wê qinaeta meşhûr ku Xanî li ser meseleyên milletê Kurd û milletperweriyê rawestiyaye. Lê bi ya me ew mesele li gor beytên li jorî yên bi “Patronajê” ve têkildar in û lazim e ew wisa bêne tehlîlkin. Lewra Ehmedê Xanî zêdetir li ser wê “bazara kesad” radiweste û bi kelîmeyên sîstema patronajê ji bêqîmetbûna huner û qelemê xwe şikayetê dike.

Ehmedê Xanî beriya her tiştî xweziya padişahek û cîhanpenahekê dike ku da ew padişah şîrê hunerê danêje û qedrê qelemê şairî bizane.

Ye'nî ew padişah bila piyase û bazerekê çêke ku di wê bazarê de rewaca 'ilm û zanîn û edebiyatê bête kifşkirin; malê şairî, ye'nî şî'r û mesnewiya wî li gor qîmetekê bête kêşan û wekî sikkeyê meskûk, mohra wî siltanî li ser wê berhemê bête derbkirin. Jixwe eger ew berhema Ehmedê Xanî bi vî şiklî hatiba derbkirin, dê qîmet dîtiba û ew wisa bêrewac nedibû. Xanî dîsa di vê beşê de diyar dike ku herçend ew xalis û temîz bin jî ew bêqîmet in, lewra neqd bi sikkeyê ezîz in. Eger padişahêk peyda biba dê ji bo şair û edîban jî bextek zahir biba û bi wê wesilê dê wan rewacek dîtiba.

Li vir tiştê girîng û balkêş ew e ku Ehmedê Xanî piştî şertên wê patronajê vegotî û daxwaza sîstema patronaja kirî, ku padişah dê bi vê sîstemê "şah-eseran" bi mohra xwe "derb bike", rewac û bazerekê pêkbîne, ancax paşî dê li ser meseleyên "millî" yên Kurdan dê bibe xwedan-hukm. Ye'nî li gor Xanî eger ji Kurdan siltanekî bazara rewacê û sîstema patronajê pêkînaba dê hingî şertên jiyana Kurdan guherîban û dê Rûm û Ecem li ser Kurdan nerabiban. Eger ne, mesele li vir ne patronaj ba, Xanî dê pêşiyê xweziya padişehî kiriba ku ew ji destê Rûm û Eceman xilas kiriban paşî qedr û nirxa 'ilm û zanînê dê danaba. Lê li gor Ehmedê Xanî rêya xilasiya milletê Kurd yê li "çar-kenaran" çawa di destê wî padişahî de ye her wisa rewac û bazara şairan jî di eynî destî de ye. Ye'nî Xanî di rêzîkirinê de sîstema patronajê derdixe pêş.

Di mesnewiyek normal de ew beytên/gotinên li jori lazim e di beşa sebebê telîfê de ban ku Ehmedê Xanî bi van beytan "dengê xwe yê şexsî" digehine xwendevanê xwe. Lê Ehmedê Xanî derketiye derveyê wî adetê mewcûd û ew ji bo xwe beşek din ava dike û di vê beşê de behsa bêrewacbûnê dike.

Ligel wê Ehmedê Xanîyê ku di çarçoveya milletperwerî û nijanperestiyê de gelek zêde tête methkirin ji ber wan gotinên li dor meseleya patronajê ne. Celadet Elî Bedirxan çawa ji gotina Mela Camî milhem ji Ehmedê Xanî re dibêje "Pêxemberê me yê millî ye" (Bruinessen, 2005, s. 77) û lêkolîner Xanî wekî yekemîn nijadperestê Kurdan nişan didin, ew hemû ji ber wan gotinên Xanî ne: "ger dê hebûya me jî..", "bazara kesad", "nînin ji qumaşî re xerîdar"... Lê ew ne tenê gotinên şairê *Mem û Zînê* ne. Gelek şairan ew gotin di mesnewiyên xwe de gotine, lewra her şairê mesnewînivîs mihtacê wê patronaj û piştevaniyê ye.

Eynî wekî Fuzûlî û gelek şairên dî, ku ew jî di mesnewiyên xwe de mîna Ehmedê Xanî behsa bazarê û xerîdaran dikin, ku em ji Fuzûlî du mînakên bidin:

Dükkânûm ola revâc-ı bâzâr  
Her istedügin bula hirîdar

...

Deme ki bulup kesâdı bâzâr  
Bulmaz bu metâ'ımız hırîdâr (Fuzulî, 2002, s. 104).

Herwisa lazim e em wê jî bibêjin, Ehmedê Xanî çawa hay ji sîstema patronajê û girîngiya wê heye, hay ji şair û edîbên Osmanî û Faris jî heye. Gava em edebiyata Osmanî ya wê demê diînine ber çavan em dibînin ku li ser mesnewiyan gelek gengeşî çêbûne. Şair Nabîyê Ruhayî hemen hemen ji aliyê temen ve nêzikê Xanî ye û ihtimalek mezin Xanî hay ji Nabî heye ku *Hayrabada* Nabî di vê sedsalê de hatiye rexnekirin. Êdî şairên Osmaniyan mijar nedidîtin ku di mesnewiyekê de binîvîsin, dewrê nazîre û teqlîdan jî hêdî hêdî xilas dibe ku şair li îmaj û mijarên nû digerin. Ji ber wê jî belkî gelek mesnewiyên wisa yên wekî *Hayrabada* Nabî dibûne mijara rexneyen. Ehmedê Xanî jî di rewşek wisa de bi yekemîn mesnewiya Kurdî ve hunera xwe bi mijar û şekl û îmajên orijinal pêşkêşê wê bazara bêrewac dike.

### **Ehmedê Xanî Şa'irek Nijadperest bû?**

Mirov dikare li ser meseleya “patronajê” û têkiliya wê ya bi mesnewî û şairên Kurd, teorî û tezên bi vî şiklî pêşkêş bike. Ferqa hessasiyetên şairên Kurd û yên şairên hevçerxê wan yên Faris û Tirk ancax bi wesîleya hevberkirina berheman dê mumkin be. Gava ku xebatên li ser edebiyata klasîk ya Kurdî hêdî hêdî di çarçoveyên akademîk û zanistî de bêne kirin û teoriyên li ser edebiyatên cîran gava li ser edebiyata Kurdî jî hatine bikaranîn, meseleyên girîft û asê dê hingî çêtir bêne tehlîlkin.

*Mem û Zîn* jî ji wan meseleyên girîng û asê ye ku li ser şairtiya Ehmedê Xanî tenê şiroveyên li dor nijadperest û nasyonalizmê têne kirin û ew jî dê li ber fêmkirina şairtiya wî û girîngiya berhema wî bibin asteng. Li ser wê qinaeta ku “Ehmedê Xanî şairekî nijadperest e” Ferhad Şakelî du sebebên derdixe pêş û li gor wî Ehmedê Xanî ji ber wan herdu sebebên *Mem û Zîna* xwe nivîsiye:

1. Ehmedê Xanî xwestiye berhema xwe bi zimanê xwe,

ye'nî bi Kurdî binivise da ku milletê wî jî di aliyê huner, zanîn û edebiyatê de bigehe asta milletên di.

2. Ehmedê Xanî dixwest îsbat biket ku milletê Kurd jî milleteke dînamîk e û eger fîrset bête dan dê ew millet pêşkeve û dê di nava aramî, viyan û jiyanek bi zanînê ve hatiye xemilandî de bijîtin. Li ser wê Xanî fikrên xwe yê polîtîk aşkere kirine û li hember gotinên dijminên Kurdan, Kurd tenê ji şer û pevçûnê fêmnakin. Xanî bi vî şiklî ew gotinên li dijî Kurdan red kirine (Şakelî, 1996, s.55-56).

Wekî Ferhad Şakelî gelek nivîskar û akademisyenan gotine ku Ehmedê Xanî bi nivîsîna *Mem û Zînê* ve daxwaza damezirandina dewletek Kurdî kiriye û ji bo dawî-îrandina perçiqandina milletê Kurd ê di nava dewletên Osmanî û Sefewîyan de mayî *Mem û Zîn* hêviyek bûye. Hetta li ser vê mijarê gelek kesên din iddîayên diwartir îrane ziman ku ji wan jî ya herî balkêş ew e ku “Ehmedê Xanî cara yekemîn modela dewleta neteweyî pêşkêş kiriye”. Abbas Valî li dor vê meselê nixxandinê balkêş diket û nivîskarên li ser nijadperestîya Ehmedê Xanî îttifaqkirî ne rexne diket. Abbas Valî nemaze Cemal Nebez, Ferhad Şakelî û Amir Hassanpourî di eynî daîreyê de dibîne û ji bo sebebê bingeha wan fikrên wan jî bixwe îşareta nijadperestîya wan dike:

Îttifaqa navbera wan kesên ku li ser tesewura Ehmedê Xanî ya nijadperestîya modern (Kurdayetî) gelek balkêş e. Me'na û pêşhukmên berhemên Nebez û Hassanpourî yê li ser milliyet û nijadperestîya Kurdan eynî ne. Di navbera wan de tenê ferqên şîroveyên demkî hene. Jixwe ew jî îşareta nêzîkbûna wan ya siyasî û îdeolojîk diket (Valî, 2005, s. 88).

Li ser eynî meseleyê kurdolog Martin Van Bruinessen hinek di bi diqqet mijarê vediket û vê pîrsê dipirsit: “gelo mirov dikere bibêje ku Ehmedê Xanî şairek nijadperest bû?” Ji bo bersiva vê pîrsê Bruinessen dibêjit “na bi ya min mirov nikare” û paşî jî îddîa dike ku di dewra Xanî de milletan xwe wekî îro bi neteweyekê ve negêrididan û fikra etnîsîtebûnê jî peyda nebibû (Bruinessen, 2005, s. 68). Bruinessen ligel wê qebûl dike ku Xanî û berhema wî *Mem û Zîn* bûye destpêka hereket û fikra neteweyî ya Kurdî, lê dîsa jî ew Ehmedê Xanî wekî şairek nijadperest nabîne. Lewra li gor wî ew têgehên ku Ehmedê Xanî bikarîname ne wekî îro dihatine fêmkirin:

[K]elîmeya ‘mîlêl’ (ye'nî pirjimariya kelîmeya ‘millet’i) û têgehên polîtîk ên Xanî bikarînayî di wextê wî de bi me'nayên cudatir dihatine fêmkirin. Eger em bibêjin ew nav û têgehên di

*Mem û Zînê* de her û her wekî îro hatine fêmkirin, hingî bi ihtimalek mezin em dê xelet têbigihin ku ka Ehmedê Xanî bi rastî çi gotiye (Bruinessen, 2005, s. 81).

Wekî me li jor jî gotî, dinyaya şairên edebiyata klasîk ji aliyê xeyal û îmajan û ji aliyê têkiliyên beşerî ve gelek berfireh e ku di berhemên Kurdî, Tirkî, Erebi û Farisî de eynî “standart” heye. Lewra ew berfirehbûna fîkr û xeyalên şairên klasîk ji ber mehdûdbûn û klîşe û çarçoveya vê edebiyatê têtin. Di vê edebiyata klasîk de form û şêl çiqas teng be, li aliyê beşerî ve vegotin jî ewqas berfireh e ku şairên sedan “millet”an berheman binivîsin dikarin li ser eynî babetê û di eynî form û qalibî de xwe îfade bikin. Ye’nî ew eynîbûna îlhama şairên Kurd û Erebi û Tirk û Farisan bixwe ne ji wan şairan e; ew ji ber taybetî û klîşeyên vê edebiyata klasîk e. Wêca di edebiyatek wisan de rengê netewe-perweriyê jî tişteki beşerî ye ku wekî Ehmedê Xanî gelek şairan behsa ziman û kultura “millet”ê xwe kiriye û divê ew jî her wisa di vê çarçoveyê de bête nixandin.

Ehmedê Xanî ne tenê mesnewî nivîsîne, wî jibîlî mesnewiyan *Dîwanek* jî heye. Li ser van hemû meseleyan divê hemû berhemên wî bêne tehlîlkin û ji ber çavan re bêne derbaskirin. Lê ji ku meseleya patronajê zêdetir bi mesnewiyan û sebebê telifên wan ve girêdayiye me tenê *Mem û Zîna* Xanî bo xwe kire referans. Lê dîsa jî gava em li *Dîwana* wî û şîirên wî yên dîtir dizivirin em dibînin ku Xanî gelek qedr û qîmet daye Mîr Mehemedê Pîrbela yê Begê Bazîdê. Her wisa li ser wefata wî (yan jî ji bo wî wek mersiye) manzumeya bi navê “Kanê Padîşahê Serhedan” nivîsiye. Li dor meseleya “patronajê” têkiliya Ehmedê Xanî û Mîr Mehemedê Pîrbela gelek mûhîm e ku li jêr em dê di tercumeya Ehmed Faîq de jî eynî tiştî bibînin. Lê dîsa jî mirov dikare ji bo Ehmedê Xanî bibêje “ew şairek nijadperest bû”? Li vir divê em pîrsa Selim Temo ya li ser vê meselê (û referansa ji şîira “Kanê Padîşahê Serhedan”) dubare bikin: “Gelo çima Xanî negotiye Padîşahê Kurdistanê”? Ku derbareyê vê meseleyê de Temo wisa dibêje:

Helbestkarê kilasîk, dîwan û mesnewiya xwe etfê kîjan mîr, beg, padşa yan siltanî bike, pesnê wî dide. Neteweperestên Kurd pîrr li ser vê xalê radiwestin û dibêjin, ku Xanî doza serekekî bi himmet û hamiyet dike, me jî serekekî ku serekê hemû Kurdan e divê. Ev şîrove li gorî pêdivî û zanîna îroyîn e. Mirov nikare vê yekê ji metn derbixe û bibêje. Ev yek bi kevneşopiyê ve girêdayî ye. Lê Xanî pîrr û pîrr dixwaze, ku Kurd li xwe vegerin û bi pey edl û zanîne bikevin. Nexwe dê di helbesta “Kanê Padşahê Serhedan” de jî ev doz bişopanda. Divê



mirov dêhn xwe bidîyê ku dibêje “padşae Serhedan”, nabêje Kurdistan. Her çi qas Xanî dilsojekî yekîtiya Kurdî be jî, projeya wî navneteweyî ye û bi vî awayî digihîje New-Platonîzmê (14-15).

Her wisa ligel van teoriyan divê çavkaniyên li ser vê meselê jî baş bêne tertîbkirin û xwendin. Mîsalen di *Mem û Zîna* ku me di vê dawiyê bi dest xistî de -ku ew *Mem û Zîn* ji hêla Ehmed Faîq ve di sala 1865ê de ji Kurdî tercumeyê Tirkîya Osmanî bûye- mirov rastê pirs û fikrên nû dibe ku ew meseleyên “patronaj” û “sebebê telîfê” dîsa li ber me dibin problemên sereke. Lewra çawa me li jori gotibû ku Ehmedê Xanî bi *Mem û Zînê* ve eşq ji esmanan anîye erdî, Ehmed Faîqî jî di vê tercumeya *Mem û Zînê* de gelek guherandin kirine, tiştên Ehmedê Xanî gotî bi adaptasyonê nû li gor dewra xwe jinûve “ser-rast” kirine, gelek tiştên di *Mem û Zîna* Xanî de xiyalî bûn, wî ew muşexxes kirine. Ew jî ji bo têgeheştina wan meseleyan melzemeyek girîng dide me ku Ehmed Faîq êdî ew siltanê Xanî behs jê dîkir, wekî şexsekê bi nav dike û di *Mem û Zîna* nû de medhiyeyan ji bo wî pêşkêş dike: ew Mîr Mehemed jî (bi texmîna me) Mîr Mehemedê Pîrbela ye. Ehmed Faîq (bereqsê Xanî û *Mem û Zîna* wî) du beşan li *Mem û Zîna* Tirkî zêde nake lê di beşekê de û ligel navê Mîrê Botan behsa Mîr Mehemedî dike û wî wekî padişahê tewsîf dike. Ehmed Faîq navê wê beşa ku têda behsa “Padişehê Kurd” kirî, dike “Zikr-i Muhammed-i Padişah-ı İslâm”.

Em ji bo çetir fêmkirina meseleyên li jor, ji wê tercumeya Ehmed Faîq çend malikan mînak bidin. Ehmedê Xanî digot “xwezî heba me yek padişahê”, Ehmed Faîq dibêje “hukmê wî padişehî li alemê belavbû”. Ehmed Faîq di beşa ku pesnên Mîr Mehemed dike li ser navê Ehmedê Xanî wisa dewam dike:

Ol pādîşāh-ı zemān ü ‘ādil  
Hükümü bu cihāna oldu şāmîl

İkbālî hemîşe ola yāver  
A‘dālarına ola muzaffer

‘Asrında anuñ cihān olup bay  
Herkes alur idi manşib-ı cāy

A‘dāsı idi aña peşîmān  
Emrinde bulundu cümle düşmān

Hükmünde temām Rûm û Tâtâr  
Olurdu itâ'atinde her bār

Herkes eder idi zevk û 'işret  
Her yerde olurdu bezm û şöhet

Baňa dahî geldi neş'e-i dem  
Gönlüm bu dem ile oldu hurrem

Keyfiyet-i meyle mest û hayrân  
Lâzım baňa kim olam dürr-efşân

Gönlüm bu maqāma kıldı ağāz  
Hicāz û 'Irāk û rast û şehnāz

Güş eyleyecek nevā-yı 'uşşāk  
Raş eyler idi bu çarh-ı neh tāk

Mestāne-i sākî-i Cem oldum  
Sāzende-i 'aşk-ı Zîn ü Mem oldum (Ehmedê Xanî/ Geverî:

15).

Ew beytên ku di *Mem û Zîna* Ehmed Faîqî de wisa derbas dibin, îşareta guhorîna demê mesnewî û şî'ra Kurdî û referansên wê yên "sîstema patrimoniyal" dikin ku ew jî gotinên me yên li jor piştrast dikin. Lewra gava em li dûv jiyana Mîr Mehemedê Pîrbela û tesîra wî ya li ser Xanî heyî ve diçin, em wê "sîstema serayê" dibînin. Herçend wekî gelek lêkolîneran Ebdullah M. Varlî jî têkiliya Xanî û Mîr Mehemedê Pîrbela li dor meseleya Kurdayetiyê û xwedan-dewletbûnê ve (yanî nasyolanîzmê ve) girêbide jî gotinên wî yên li ser Mîr Mehemedî, ji bo fêmkirina "îstîareya serayê" gelek balkêş in. Lewra li gor lêkolînê Ebdullah Varlî, xîmêt Seraya Bazîdê (ya Îshaq Paşa) Mîr Mehemed avêtiye û wî cara yekem sîstema Serayê di nava Kurdan de ava kiriye û wî xwestiye hemû Kurdan di bin hukmê xwe de kom bike. Ehmedê Xanî jî her dem di vê sîstema Serayê de ligel Mîr Mehemed bûye û hetta li ser avêtina xîmên Serayê tarîx jî êxistiye û li ser helbest nivîsiye:

Herwuha ji wan cekameyêd mamoste nivîsî tê zanîn, ku xîmê **Sera** di sala 1087 K (H) 1676 Z (M) da, ji alyê **Mîr Muhemmed Purbelalî** va hatîye avêtin. Dema xîmê **Sera** tê

avîtin; mamoste **Ahmed ê Xanî**, di cekameya xwe ye, ku dilxwazî ji bo avakirina

**Sera**, ji **Yezdan** xastîye û wuha gotîye:  
**“Sera** ava dibe ji nû, xîm avîtin ewan ji nû

Tarîx hildaye me ji nû, **“Rebbena lena”** Sera **Kurda** (Varlî, 2004, s. 396).

### Encam

Ehmedê Xanî elbet di *Mem û Zîna* xwe de tenê behsê wan gotinên li jorî nake, ew di sebebê telîfa *Mem û Zîna* xwe de sebebên nivîsandina *Mem û Zînê* rêz dike. Wî *Mem û Zîn* nivîsiye ku da xelq nebêjin Kurd bêesl û bêbinyad in û ji ‘îşq û îrfanê fêr nakin; hemû millet xwedan kitêb in da nebêjin Kurd bêzanîn û ‘ilm in; da nebêjin Kurmancan ji xwe re ‘îşq nekirine amanc; da bi vê eserê ve Melayê Cizîrî, Elî Herîrî û Feqiyê Teyran şad û mesrûr bibin.

Lê ligel wan hemû rastiyan Xanî li ser sîstema patronajê jî gelek tiştan dibêje, ji bo têkiliya şair-edîb û îqtidarên siyasî numûneyên balkêş di berhema xwe de pêşkêş dike û balê dikêşîne ser wan babetan. Ji ber van sebebên gava berhemên Kurdî yên klasîk têne tehlîlkirin divê ev teorî û tehlîlên wekî ya “sîstema patrimoniyal”ê ji ber çavan dîr nebin û berhemên klasîk bi çav û nêrînên nû bêne tehlîlkirin.

### Çavkanî:

- Bruinessen, M. V. (2005). “Ehmedê Xanî’nin *Mem û Zîn*’i ve Kürt milli uyanışının ortaya çıkışındaki rolü”. *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*. (Ed: Abbas Vali). r. 63-82. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Ehmedê Xanî. (2010). *Mem û Zîn*. (Huseyn Şemrexî, Amd.). Stenbol: Weşanên Nûbiharê.
- Ehmedê Xanî. *Mem û Zîn*. (Wer: Ehmed Faîq: Destnivîsar). Amd: Ayhan Gevêrî. (Xebata Çapnebûyî).
- Ehmedê Xanî. (1990). *Mem û Zîn*. (Wer: M. Emin Bozarslan). İstanbul: Hasat Yayınları.
- Fuzulî. (2002). *Leylâ ve Mecnûn*. (Amd: Muhammet Nur Doğan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalçık, H. (2003). *Şair ve patron*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1997). *19. Asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Temo, S. (2010). “Ehmedê Xanî û Ehmedê Xanî”. *Nûpelda*. Hejmar:

2, r. 12-15.

Tezcan, N. (2010). “Sebeb-i teliflere göre mesnevi edebiyatının tarihsel dönüşümü”. *Doğu-Batı*. Hejmar: 52, r. 49-74.

Şakelî, F. (1996). *Mem û Zîn 'de Kürt milliyetçiliği*. İstanbul: Doz Yayınları

Vali, A. (2005). “Kürtlerin soykütükleri: Kürt tarih yazımında ulus ve ulusal kimliğin inşası”. *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*. (Ed: Abbas Vali). r. 83-134. İstanbul: Avesta Yayınları.

Varlî, E. M. (2004). *Dîwan Ê Jînewarî Ya Ahmed Ê Xanî*. (cild 1). Ankara: Sîpan Yayınevi Yayınları.